Ташибекова З.М., Молдалиева Ж.Н.

БЕШ-ТАШ УЛУТТУК МАМЛЕКЕТТИК ЖАРАТЫЛЫШ ПАРКЫНЫН ОМУРТКАЛУУ ЖАНЫБАРЛАРЫНЫН БИОЦЕНОЗГО БӨЛҮНҮШТӨРҮ

Ташибекова З.М., Молдалиева Ж.Н.

РАЗДЕЛЕНИЕ НА БИОЦЕНОЗЫ ПОЗВОНОЧНЫХ ЖИВОТНЫХ НАЦИОНАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО ПРИРОДНОГО ПАРКА БЕШ-ТАШ

Z.M. Tashibekova, Zh.N. Moldalieva

THE DIVISION OF VERTEBRAL ANIMALS TO BIOSENSORS OF BESH-TASH NATIONAL STATE NATURE PARK

УДК:598.2.9

Жазылган статьяда биздин изилдөө объектилерибизди омурткалуулар түзгөндүктөн, негизинен канаттуулар классынан башка балыктар, жерде-сууда жашоочулар, сойлоп жүрүүчүлөр, сүт эмүүчүлөр класстарынын түрлөрүнө карата биоценоздор боюнча талдоолорду киргиздик.

Yn thys artycle accordyng to our research vertebras are formed. Basycally from class of byrds we added analysys about byosensors accordyng to the types and class of fysh, sea anymals, reptyles and mammals.

Биоценоздун түзүлүшүнүн дагы бир негизги көрсөткүчүн түрдүк ар түрдүүлүк түзгөндүктөн парктын кайсы биоценозу омурткалуулардын түрлөрүнө бай экендигине да талдоо жүргүзүүнү максат кылдык.

Ошентип,Беш-Таш жаратылыш паркынын жандуу чөйрөсүнө байкоолорду жүргүзүү жана талдоолордун негизинде, ал төмөндөгү биоценоздордон тураарын аныктадык:

1. Беш-Таш көлмөсүнүн биоценозу (Беш-Таш көлмөсү, андан чыккан жана ага куйган суу тутумдарынан турат).
2. Беш-Таш көлмөсүнүн биоценозунун чегинде өз алдынча бийиктик алкактуулукту түзбөстөн мозаика түрүндө 1500-2800 м бийиктикте. Орто тоолуу талаа жана шалбаалуу талаа биоценозун түзөт.

Бул биоценоздордо канаттуулар классынан башка омурткалуулардын таралышын бөлүштүрүлүшүн аныктоодон мурун алардын түрдүк курамын адабияттык маалыматтардын жана жеке байкоолорубуздун негизинде кайрадан тактап чыктык. Алынган маалымат төмөндө таблица 1.1де берилген.

Бул таблицада Беш-Таш жаратылыш паркынын биотопторунун тиричилик-мейкиндиги кылып,бири-бири менен тыкыз экологиялык байланышта тиричилигин өткөзгөн канатуулардан башка омурткалуулардын түрдүк курамы келтирилген. Алардын ичинен биологиялык ар түрдүүлүгү эн жогору-сүт эмүүчүлөр 31 түр болсо, эн төмөнкү биологиялык ар түрдүүлүккө жерде-сууда жашоочулар (2 түр) ээ. Жаратылыш паркынын омурткалууларынын биологиялык ар түрдүүлүгүнүнү үлүшү класстардын денгээлинде төмөндөгү диаграмма 1.1де берилген.

Омурткалуулардын түрдүк курамдары эле кайрадан такталбастан, алардын биоценоздорго бөлүнүштөрү биринчи жолу талдануу менен биоценоздордо таралыштары аныкталды (Табл.1.1). Омурткалуулардын бөлүнүштөрү жеке байкоолорубуздун жана эгерлер; Соронбаев А.К., Асанкулоав Т.И., Кентаева Н.Т токойчулар; Эшимбаев К.Б, Кубанов Н.О, Акматалиев Т.Ө, Уметалиев А.Н, Минбаев А.Б., жергиликтүү калкта суроо-жооп (анкета) өткөзүүнүн негизинде далилденди.

Диаграмма 1.1

Таблица 1.1

Беш-Таш жаратылыш паркынын биоценоздоруна омурткалуулардын бөлүнүштөрү (канатуулардан башкасы).

Биоценоздор	Омурткалуулардын түрлөрү
Беш-Таш көлмө биоценозу (көлмөгө куйган ж-а көлмөдөн чыккан суу тутумдары менен бирге)	Таласчарбагы, Талас маринкасы, аму дарыя жилингери, көл бакасы, Талас көк чары, Талас ит чабагы, теректин ит чабагы, суу жылааны, суу суусары, данатин кур бакасы. Жалпысы 10 омурткалуулардын биримдигин түзүп турат. Анын ичинен: 6 түр-балыктар классынан 2 түр-жерде сууда жашоочулар классынан 1 түр сойлоп жүрүүчүлөр классынан 1түр сүт эмүүчүлөр классынан
Орто тоолуу жана шалбалуу биоценозу 1500-2800 м	Данатин кур бакасы, алай жайдак көзү, чөл жайдак көзү, көз темгил кескелдирик, ар түстүү кескелдирик, Карелин сойлогу, Кызыл темгил сызыктуу сойлок, ар түстүү сойлок, наардуу сойлок, ок жылаан, кара чаар жылаан, калкан тумшук, ийри кош аяк, үй чычканы, токой чычканы, көк кескек, кум чычканы, кыргыз момолой, кадимки сокур чычкан, Кызыл коен чычкан, коен, чон кулак кирпи чечен, суусар, арыс, арс чычкан, ачкүсөн, карышкыр, түлкү, кичине түлкү, коомдошкон момолой, калдык тыйын чычкан, каш кулак, сүлөөсүн. Жалпы 33 түр омурткалуулар биотикалыки биримдикте тиричилик өткөзөт. Анын ичинен: 1 түр-жерде суудажашоочулардан 11 түр-сойлоп жүрүүчүлөрдөн 21 түр-сүт эмүүчүлөрдөн турат

Жаратылыш паркынын биоценоздорунда биологиялык ар түрдүүлүгү-сүт эмүүчүлөрдү түзүп турган омурткалуу жаныбарлардын түрдүк курамы боюнча талдоодо эн жогору. Беш-Таш көлмө биоценозунун омурткалууларынын түрдүк курамы боюнча биологиялык ар түрдүүлүгү эн төмөн 10 гана түрдөн турат. Бул биоценоздогу трофикалык мамилелерди талдасак суу суусарынын жыштыгы көп болгондуктан балыктардын түрлөрүнүн жыштыгына кескин таасир тийгизүүдө. Омурткалуулардын класстарынын денгээлинде талдоонун жыйынтыгы бул биотоптон омурткалуулардын баардык класстарынын өкүлдөрүн кездештирүүгө боло тургандыгын айгенелейт. Биоартүрдүүлүк төмөндө диаграмма 1.2де берилген.

Диаграмма 1.2

Бешташ көлмө биоценозунун омурткалууларынын биологиялык ар түрдүүлүгү (канаттуулардан башкасы) %

Орто тоолуу талаа жана шалбаалуу талаа биоценозу: дениз денгээлинен 1500-2800 м бийиктиктеги биотопто абиотикалык, биотикалык талабы

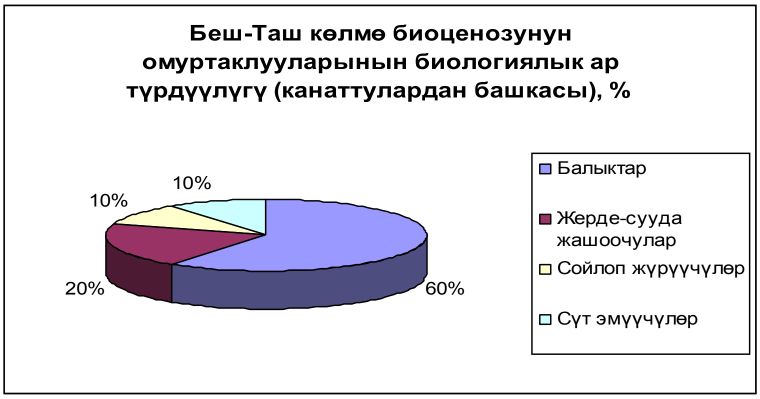

окшош, муталистик протооперациялык, атаандаштык, трофикалык жана башка биотикалык мамилелерди түзүп тиричилигин өткөзгөн омурткалуулардын ар башка түрлөрүнүн популяцияларынан түзүлгөн. Бул биоценоздо омурткалуулардын 33 түрүнүн Беш-Таш популяциясы жердейт. Алардын бир түрү жерде сууда жашоочулар классына кирген, кадимки жашыл кур баканын (Bufo viridis) полиплоиддик формасы данатин кур бакасынын популяциясы, сойлоп жүрүүчүлөр классынын 11 түрүнүн популяциялары жана сүт эмүүчүлөрдүн 21 түрүнүн популяциялары тиричилигин өткөзөт. Беш-Таш жаратылыш паркынын башка биоценоздоруна салыштырмалуу бул биоценоздо биологиялык ар түрдүүлүк эн жогору. Бул биологиялык ар түрдүүлүктүн жогорулугун сойлоп жүрүүчүлөр менен сүт эмүүчүлөрдүн ар башка түрлөрүнүн өкүлдөрү түзөт. Омурткалуулардын биоценоздогу класстар боюнча үлүшү төмөндө диаграмма 1.3 тө берилген.

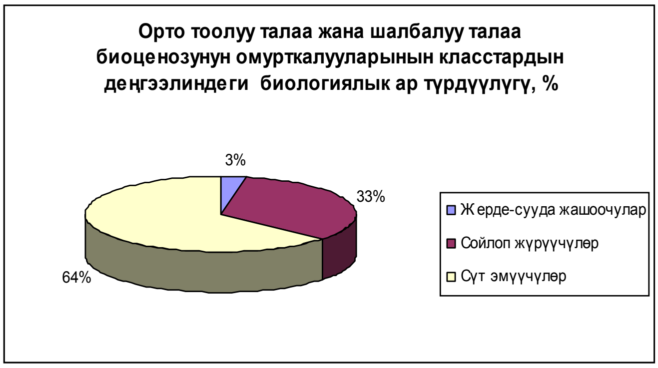

Диаграмма 1.3

Орто тоолуу талаа жана шалбаалуу талаа биоценозунун омурткалууларынын класстардын денгээлиндеги биологиялык ар түрдүүлүгү,%

Бул биоценоздон башка омурткалууларга салыштырмалуу кум чычканын, кадимки сокур чычканын, кара чаар жылаандын, кыргыз момолоюнун өкүлдөрүн көбүрөөк кездештирүүгө болот, мындай өзгөчөлүк алардын кенири таралгандыгы айгинелейт.

Орто тоолуу талаа жана шалбаалуу талаа биоценозу жайылма токойлорунун жана карагайлуу бадалдуу карагай биоценозунун чектеринде мозаика түрүндө жайгашкандыктан омурткалуулардан ар түрлөрүнүн кенири байланышына алып келген. Бул жандуу бирдикти түзгөн омурткалуулар өзүнө тиешелүү биоэкологиялык өзгөчөлүктөрү менен айрымаланып турат. Ири омурткалуулар; мисалы, ач күсөн, карышкыр, түлкү жана башкалардын популяциялары азыктануусуна карата, жыл мезгилдеринде биотоптордун ыңгайсыз өзгөрүүлөрүнө карата, бир биоценоздон экинчи биоценозго которулуп кетишет. Алар ар бир биоценоздун биотопторунда өзүнө гана тиешелүү экологиялык чыдамдуулугуна жооп берген тиричилик мейкиндиктерин таап жашоо менен, айрымдарынын популяциясынын мейкиндиктик түзүлүшү чачыранды жайгашса, айрымдары азыгына карата, туутуна карата жыл мезгилине карата орун которуштурууга жөндөмдүү. Биоценоздун фонддук түрлөрүнө омурткалуулардын кемирүүчүлөрү; ири кош аяк, көк кескек, кум чычкан, кадимки сокур чычкан, жылаандардан: кара чаар жылаан, коён сымалдуулардан: таштуу ачык жерлерде гана кызыл коён чычкандын топтору кирет. Омурткалуулардын трофикалык мамилесинен башка, биотоп, азыгы үчүн, түр ичиндеги жана түр аралык курч атаандаштык байкалган жок. Мындай өзгөчөлүктү бул биоценоздун омурткалууларынын популяцияларынын сандарынын толкундары, жыштыгы жыл мезгилдерине карата, ар бир түрдүн ички морфофизиологиялык өзгөчөлүгүнө карата, түрлөрдүн ортосундагы трофикалык ирээтке карата жана башка татаал өз ара байланыштар аркылуу табыгый тен салмактуулукта кармалып туруусу менен байланыштырабыз.

Рецензент: к.б.н. Шаршеналиева Г.А.